

Iran's social capital foresight in the horizon of 2031 using structural analysis method

Mohammad Mahdi Mowlaei¹ | Mohammad Hadi Ghasemi^{2*}

1. Department of Journalism, Faculty of Communication Sciences, University Of Allameh Tabatabai University, Tehran, Iran. Email: mmmowlaei@gmail.com

2. Corresponding Author, Department of Future Studies, Faculty of Strategic Management, University and Strategic Research of Supreme National Defense, Tehran, Iran. Email: mh.ghasemi110@ut.ac.ir

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Article History:
Received October 02, 2022
Revised November 20, 2022
Accepted December 26, 2022
Published online 07 June 2023

Keywords:
Futures studies,
Public trust,
Social capital,
Strategic foresight,
Structural analysis.

ABSTRACT

Social capital encompasses concepts such as participation, trust, and cooperation among members of a group or society. Understanding social capital correctly can contribute to societal progress, development, and enhanced social, economic, and political performance and efficiency. Rulers and policymakers have long been concerned with the development and governance of social capital. This article aims to identify the key factors influencing the future of social capital and examine their mutual effects, considering a horizon of 2031 through a structural analysis approach. The research is applied in nature, employing reliable sources, document review, and field methods (questionnaires and expert panels) as complementary techniques. Participants were a group of experts chosen purposively based on their analytical assistance potential for the research objectives. Nineteen experts were involved in the study through conscious selection. The results suggest an uncertain future for Iran's social capital, emphasizing the need for governors and policymakers to focus on identifying and managing strategic and critical components related to this issue. The research analyzes nine significant factors influencing the future of social capital and provides recommendations for its maintenance and improvement.

Cite this article: Mowlaei, M. M., Ghasemi, M. H. (2023). Iran's social capital foresight in the horizon of 2031 using structural analysis method. *Social Capital Management*.10 (2), 159-175. Doi: 10.22059/jscm.2022.349349.2344

© Mohammad Mahdi Mowlaei, Mohammad Hadi Ghasemi **Publisher:** University of Tehran Press.
DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.349349.2344>

آینده‌نگاری سرمایه اجتماعی ایران در افق ۱۴۱۰ با استفاده از روش تحلیل ساختاری

محمد مهدی مولایی^۱ | محمد هادی قاسمی^{۲*}

۱. گروه روزنامه‌نگاری، دانشکده علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: mmmwolaei@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، گروه آینده‌پژوهی، دانشکده مدیریت راهبردی، دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران. رایانامه: mh.ghasemi110@ut.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ‌های مقاله:

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۷/۱۰

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۹/۰۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۵

تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷

کلیدواژه:

آینده‌پژوهی،

آینده‌نگاری راهبردی،

اعتماد عمومی،

تحلیل ساختاری،

سرمایه اجتماعی.

سرمایه اجتماعی مشتمل بر مفاهیمی چون مشارکت، اعتماد، و همکاری میان اعضای یک گروه یا جامعه است که نظامی هدفمند را شکل می‌دهد و آن را به سوی هدفی ارزشمند هدایت می‌کند. از این رو، شناخت درست سرمایه اجتماعی می‌تواند جوامع را در پیشرفت و توسعه در ابعاد مختلف کمک کند و موجب افزایش عملکرد و کارآمدی اجتماعی و اقتصادی و سیاسی شود. از سویی دیگر، توسعه و حکمرانی فقط با وجود سرمایه اجتماعی شکل می‌گیرد. بنابراین، این مفهوم همواره مورد توجه حکمرانان، سیاست‌گذاران، و محافل علمی بوده است. در نوشتار حاضر، با هدف شناسایی مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی کشور و با رویکرد تحلیل ساختاری، آثار متقابل این عوامل و وضعیت آینده سرمایه اجتماعی کشور در افق ۱۴۱۰ بررسی شد. این پژوهش از نوع کاربردی است و در آن با بهره‌گیری از منابع معتبر، ذیل رویکرد کتابخانه‌ای و مرور اسناد، از روش‌های میدانی (پرسشنامه و پنل خبرگان) به منزله روش‌های مکمل استفاده شد. مشارکت‌کنندگان مجموعه‌ای از صاحب‌نظرانی بودند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف پژوهش را داشتند و طی نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب آگاهانه افراد نوزده خبره مشارکت کردند. بر اساس نتایج، آینده سرمایه اجتماعی کشور وضعیت ناپایداری خواهد داشت. بنابراین، ضروری است حکمرانان و سیاست‌گذاران به فکر شناسایی و مدیریت مؤلفه‌های راهبردی و بحرانی این موضوع باشند. در پژوهش فعلی، نه عامل از عوامل بسیار مهم اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی و اثر متقابل آن‌ها تحلیل و در پایان توصیه‌هایی به منظور حفظ و ارتقای آینده سرمایه اجتماعی ارائه شد.

استناد: مولایی، محمد مهدی؛ قاسمی، محمد هادی (۱۴۰۲). آینده‌نگاری سرمایه اجتماعی ایران در افق ۱۴۱۰ با استفاده از روش تحلیل ساختاری. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۰ (۲)

۱۵۹-۱۷۵.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.349349.2344>

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران.

© محمد مهدی مولایی، محمد هادی قاسمی.

DOI: <http://doi.org/10.22059/jscm.2022.349349.2344>

بیان مسئله

تعامل با دیگران از نیازهای ذاتی انسان‌هاست و حذف آن از زندگی روزمره ناممکن به نظر می‌رسد. این تعاملات روزمره انسان‌ها با یکدیگر مورد توجه اندیشمندان است و مفهوم «سرمایه اجتماعی» از دل همین کنکاش‌ها سر برآورده است. شناخت سرمایه اجتماعی می‌تواند جوامع را در گسترش ابعاد مختلف آن کمک کند و باعث ارتقای عملکرد اجتماعی و اقتصادی و ... شود. بستر طرح مفهوم سرمایه اجتماعی در حوزه‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد، علوم سیاسی، توسعه، و ... شکل گرفته است. بنابراین، این مفهوم علاوه بر اینکه می‌تواند لایه‌های مختلفی داشته باشد زیربنا و زمینه‌ساز اصلی فرایند مدرنیزاسیون نیز تلقی می‌شود (امانی کلاریجانی، ۱۳۹۲). سرمایه اجتماعی یک رکن در موضوعات علوم اجتماعی و مولد پویایی در جامعه است. وقتی در جامعه حرکت به وجود می‌آید آن حرکت تغییر ایجاد می‌کند و تغییر و تحول تولید مسئله می‌کند. بر همین اساس می‌توان ادعا کرد سرمایه اجتماعی در ایران مفهومی مسئله‌محور است و امکان تبدیل شدن به بازیگری قدرتمند برای آینده کشور را دارد. چون هر چه جلوتر می‌رویم نقش مردم در کشور و نظام جمهوری اسلامی شفاف‌تر و بیشتر می‌شود و اهمیت جمهوریت نظام، که نمود آن قدرت و مشارکت و اعتماد مردمی و جدی دیدن نقش مردم است، پررنگ‌تر می‌شود. در بیان رهبران انقلاب اسلامی نیز سرمایه اجتماعی برگ برنده انقلاب مطرح شده و در گفت‌وگو با امام خمینی^(ع) و مقام معظم رهبری کلیدواژه‌های وحدت کلمه، توجه به نقش زنان و جوانان، مشارکت مردم در تعیین سرنوشت خود، حضور فعال در حاکمیت، و موارد مشابه با آن بسیار یافت می‌شود.

با نگاهی کلان‌تر به موضوع و با توجه به اینکه کشور ایران در مقایسه با بسیاری از کشورها از نظر اهداف و خاستگاه‌ها متفاوت است و اسلامی بودن آن در قانون اساسی به صراحت بالاترین و مهم‌ترین اصل قلمداد شده است و نیز چون همواره شعار توجه ویژه به مردم و نقش ایشان در تصمیم‌گیری و مشارکت در حکومت‌داری از اصول مورد تأکید جمهوری اسلامی بوده است، ضرورت دستیابی و نیل به ثبات پایدار در باورها و اندیشه‌های انقلاب اسلامی از طریق افق‌ها و همراهی سرمایه‌های اجتماعی انکارناپذیر است. روندهای آینده سرمایه اجتماعی استعداد خلق پیشران و تولید حرکت و تغییر را دارد. از این رو، سرمایه اجتماعی می‌تواند در آینده انقلاب اسلامی بسیار نقش‌آفرین باشد. این پیشران‌ها، با ابعاد و اجزای متفاوت، امکان تولید عدم قطعیت‌های مختلف را در خود دارند و این امر خواسته یا ناخواسته چالش‌ها و آسیب‌هایی را در آینده به همراه خواهد داشت. بنابراین، بهره‌برداری از آینده‌نگاری راهبردی برای داشتن راهکارهای مناسب به منظور مواجهه با چالش‌ها و آسیب‌های مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی در کشور و تدوین سناریوهای آینده این موضوع امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است.

پژوهش‌های پیشین نیز نشان داده است سرمایه اجتماعی در سال‌های اخیر از جمله مسائل دارای اثرگذاری و اثرپذیری بالا در نظام مسائل کشور بوده است (مولایی و طالبیان، ۱۳۹۵). بنابراین، مسئله اصلی این پژوهش آن است که چگونه می‌توان فضای اطمینان‌بخش برای مدیریت عدم قطعیت‌های آینده سرمایه اجتماعی کشور ترسیم و با مدیریت آن در آینده امکان بازآفرینی بیشتر سرمایه‌های اجتماعی کشور را تضمین کرد. چه عواملی نقش کلیدی و راهبردی بر آینده سرمایه اجتماعی کشور دارند و چگونه با مدیریت این عوامل مطلوبیت‌های مورد نظر انقلاب اسلامی ایران تأمین خواهد شد.

مبانی نظری و پیشینه مفهومی

مفهوم سرمایه اجتماعی از مفاهیمی است که در مباحث متنوع علوم اجتماعی استفاده شده است. هرچند این مفهوم سابقه بسیار طولانی ندارد، به تدریج از دهه ۱۹۹۰ طرح موضوع آن در رساله‌ها و مقالات دانشگاهی با کارهای افرادی چون کلمن^۱، بوردیو^۲، و پاتنام^۳ افزایش یافت.

تعاریف سرمایه اجتماعی

تعاریف متنوعی برای سرمایه اجتماعی مطرح شده است و صاحب‌نظران متعددی به تعریف سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند. لین^۴ یکی از

1. Coleman
2. Bourdieu
3. Putnam
4. Nan Lin

پرکارترین محققان در حوزه سرمایه اجتماعی است. وی تلاش کرده است نظریه خود در زمینه منابع اجتماعی و سرمایه اجتماعی تعبیه شده در شبکه‌های اجتماعی را پی‌ریزی کند. از نظر لین (۱۹۹۹)، منابع اجتماعی^۱ برخلاف منابع دیگر (مادی، شخصی، و ...) منابعی هستند که از طریق جمع و ارتباطات و روابط اجتماعی قابل دستیابی‌اند. بوردیو (۱۹۸۶) سرمایه را به سه نوع اقتصادی و فرهنگی و اجتماعی تقسیم کرده و بر آن است که «سرمایه اجتماعی جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه‌های بادوام کمابیش نهادینه شده است؛ شبکه‌ای که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه جمعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد». از نظر کلمن، تعامل اجتماعی به عنوان شکلی از مبادله در نظر گرفته می‌شود و سرمایه اجتماعی وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر برای کسب سود است. کلمن (۱۳۸۶) بر سودمندی سرمایه اجتماعی تأکید می‌کند و آن را منبعی برای همکاری و روابط دوجانبه و توسعه اجتماعی می‌داند. کای^۲ و همکارانش (۲۰۲۱) بر آن‌اند که سرمایه اجتماعی مفهومی گسترده است که ابعاد مختلف و جنبه‌های متنوعی را در بر می‌گیرد؛ از جمله شبکه‌های اجتماعی، اعتماد، تعهد و اشتراک‌گذاری ارزش‌ها، و ... علاوه بر آن، سرمایه اجتماعی در سرمایه‌گذاری اقتصادی و افزایش حجم معاملات بازار هم اثرگذار است. از نظر پاتنام سرمایه اجتماعی عنصری کلیدی در بنا و برقراری دموکراسی است. پاتنام (۲۰۰۲) در سنجش سرمایه اجتماعی به مشارکت‌های اجتماعی و سیاسی افراد پرداخته و عضویت‌های آن‌ها در گروه‌ها و احزاب و نیز رفتارهایی چون شرکت در رأی‌گیری، راهپیمایی، و ... را نشانه‌های مشارکت افراد در نظر گرفته است. اگرچه نظریه‌های سرمایه اجتماعی در چند سال گذشته تغییر چندانی نکرده است، بومی‌سازی و افزایش انواع فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی نحوه و میزان اتصال افراد در شبکه ارتباطی خود را از وضعیت حضوری به وضعیت برخط تغییر داده است. این تغییر به نوبه خود حفظ وضع موجود را به همراه داشته و حتی ظرفیت به دست آوردن منابع سرمایه اجتماعی بیشتر را افزایش داده است. مثلاً، همه‌گیری کرونا در سال ۲۰۲۰ نشان داد که چگونه مردم از فناوری اطلاعات و ارتباطات برای حفظ منابع سرمایه اجتماعی آفلاین خود با به اشتراک گذاشتن اطلاعات کلیدی (مانند اشتراک‌گذاری منابع به منظور ادامه یادگیری یا کار از راه دور)، ارائه حمایت عاطفی، و تداوم ارتباطات با رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی استفاده می‌کنند (Spottswood & Donghee, 2020: 147-152). در این میان روبرتز^۳ و گانون (۲۰۲۰) در پژوهشی بررسی کردند که آیا سرمایه اجتماعی یک مفهوم مفید است یا خیر و در ادامه به چگونگی اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی پرداختند و با استفاده از نظریه ساختارهای زیربنایی به این نتیجه رسیدند که سرمایه اجتماعی دارای تعدادی مؤلفه پنهان اساسی است و این مؤلفه‌ها به ساختارهای سرمایه اجتماعی مربوط می‌شوند. نتایج این پژوهش نشان داد همواره تقویت سرمایه اجتماعی مطلوب نیست و در برخی موارد جنبه‌های منفی تقویت سرمایه اجتماعی مغفول واقع می‌شود. مثلاً شبکه‌سازی و توسعه بیش از حد روابط اجتماعی می‌تواند به اقتصاد کلان ضربه بزند یا با تولید شاخص‌های نیابتی برای سرمایه اجتماعی مشارکت اجتماعی و مکانسیم مدیریت جامعه توسط حکمرانان را با چالش مواجه کند.

جدول ۱. نگاه مقایسه‌ای مفهوم سرمایه اجتماعی و پیدایش آن از دیدگاه اندیشمندان

نظریه پرداز	سال	تعریف	هدف	سطح تحلیل
جیکوبز	۱۹۶۱	شبکه‌های اجتماعی فشرده در محله‌های قدیمی	بهبود کیفیت زندگی	گروهی
لین	۱۹۸۲	سرمایه‌گذاری در روابط اجتماعی	بازگشت سود در عرصه دادوستد	گروهی
بوردیو	۱۹۸۶	شکلی از سرمایه	شکل‌گیری سرمایه اقتصادی	فردی
کلمن	۱۹۸۸	ساختار اجتماعی	دستیابی به منافع مشترک	فردی- گروهی
پاتنام	۱۹۹۳	اعتماد، هنجار، شبکه‌ها	ارتباط، مشارکت بهینه، تأمین منافع مشترک	گروهی
فوکویاما	۱۹۹۹	هنجار اجتماعی محصول تعاملات اجتماعی	اعتماد، همکاری جمعی	گروهی
اوزی و دانلپ	۲۰۰۵	ابزاری برای دستیابی به اطلاعات تخصصی و قدرت بیشتر	دستیابی به قدرت بیشتر	فردی

1. Social resources

2. Cai

3. Roberts

همان‌طور که در جدول ۱ مشاهده می‌شود، صاحب‌نظران تعاریف متعددی برای سرمایه اجتماعی ارائه کرده‌اند. در این پژوهش، با توجه به اینکه هدف شناسایی وضعیت آینده سرمایه اجتماعی در ایران و شناخت مهم‌ترین عوامل اثرگذار بر آن است، در میان تعاریف مطرح سرمایه اجتماعی تعریف پاتنام به عنوان جامع‌ترین تعریف در نظر گرفته شده است.

مدل مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

ایودوکیمف^۱ و همکارانش (۲۰۲۰) بر آن‌اند که سرمایه اجتماعی باید یک منبع واقعی یا بالقوه محدود برای تعامل اجتماعی در نظر گرفته شود. این سرمایه توانایی بازتولید، انباشت جمعی، و تبدیل به سایر اشکال سرمایه را دارد. جنبه منبع محور سرمایه اجتماعی دارای برخی ویژگی‌های خاص است. اول، انباشت فردی سرمایه اجتماعی غیرممکن است. زیرا پیامد کنش جمعی و انباشت جمعی است. دوم، مزایای سرمایه‌گذاری در سرمایه اجتماعی یک شرکت (یا جامعه) تنها نتیجه احتمالی تأثیرگذاری بر سیستم تعامل اجتماعی است. سرمایه اجتماعی دارای نقدینگی است؛ اما ارزش آن به شکلی غیرمستقیم بیان می‌شود. سوم، سرمایه اجتماعی حاصل ارتباطات و همکاری بین بنگاه‌ها و برای به حداکثر رساندن سود جمعی آن‌هاست. چهارم، سرمایه اجتماعی قادر است به اشکال دیگر سرمایه تبدیل شود. سرمایه اجتماعی با مؤلفه‌های خود شکل می‌گیرد و تداوم می‌یابد. شناخت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی موجب می‌شود بتوان سرمایه اجتماعی را در جامعه تقویت کرد. البته در مورد مؤلفه‌های آن مانند بقیه مفاهیم مرتبط با سرمایه اجتماعی توافق کاملی وجود ندارد و مدل‌های مختلفی برای شناخت آن پیشنهاد شده است. مهم‌ترین مؤلفه سرمایه اجتماعی اعتماد و قابلیت اعتماد است که دارای ارکانی چون صداقت، شایستگی، ثبات، قابلیت اعتماد، وفاداری، و روراستی است (جعفریان، ۱۳۸۷). بر همین اساس افرادی چون فالک^۲، کیلپاتریک^۳، اسکات^۴، سادارسکی^۵، و دیگران مدل‌هایی ارائه کرده‌اند که در این میان مدل سه‌بعدی^۶ برادلی (ساختاری^۷، شناختی^۸، ارتباطی^۹) جامعیت بیشتری دارد و می‌تواند در سطح خرد و کلان مورد استفاده قرار گیرد. این مدل برای ارائه تصویری از سرمایه اجتماعی با توجه به سه مقوله ساختاری و شناختی و ارتباطی توانایی مناسبی دارد. در نمودار ۱ مؤلفه‌های این مدل قابل مشاهده است. بُعد ساختاری شامل: ۱. رهبر، ۲. خانواده، ۳. سازمان، قسمتی از سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد که کانال جریان سرمایه اجتماعی است. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی در بُعد ساختاری تبلور می‌یابد و خود را آشکار می‌کند. مؤلفه شناختی شامل: ۱. ارزش‌ها، ۲. عقاید، ۳. نگرش‌ها، به صورت کیفی قابل ملاحظه و عمدتاً غیر ملموس است. بُعد ارتباطی شامل پیوند بین گروه‌های مختلف اجتماعی است و عوامل مؤثر در گسترش ارتباطات را شامل می‌شود. پدیده‌هایی که به شناسایی بهتر این بُعد از ابعاد مدل سه‌بعدی منجر می‌شود عبارت است از: ۱. اعتماد، ۲. هنجارها، ۳. تعهدات و روابط متقابل بین گروه‌ها و شبکه‌ها. با بهره‌مندی از نظر جمعی از خبرگان این پژوهش، مدل یادشده با اندکی تغییر بومی شد و مطابق با شرایط کشور بازتعریف شد. بر این اساس مدل بومی‌شده سه‌وجهی، مطابق با نمودار ۲، مورد اتفاق خبرگان قرار گرفت و مبنای تجزیه و تحلیل سرمایه اجتماعی در این تحقیق بود.

نمودار ۱. مدل برادلی و ارتباط بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی

1. Ievdokymov
2. Falk
3. Kilpatrick
4. Scot
5. Jon Sudarsky
6. crs
7. structural
8. cognitive
9. relational

نمودار ۲. مدل سه‌بعدی بومی‌شده مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی (منبع: مولفان)

پیشینه پژوهش

مطابق بررسی‌های انجام‌شده و مطالعات اسنادی صورت‌گرفته درباره موضوعاتی که به شکلی با بخش‌هایی از این پژوهش مرتبط بوده‌اند مواردی شناسایی شد که اهم این یافته‌ها به صورت خلاصه در ادامه می‌آید. گفتنی است رویکرد مد نظر پژوهشگران در مقاله حاضر توجه به آینده‌های بدیل پیش روی سرمایه اجتماعی کشور و استفاده از آینده‌نگاری راهبردی برای شناخت بیشتر موضوع و چالش‌های مرتبط با آن و آسیب‌های احتمالی آینده این موضوع بوده است.

- در پژوهشی با هدف «ترسیم آینده‌های بدیل سرمایه اجتماعی از منظر قواعد فقهی» به بررسی پیوند و ارتباط میان قواعد فقهی (غرور، تعاون، احسان) و شاخص‌های سرمایه اجتماعی (شامل اعتماد، مشارکت، انسجام اجتماعی) پرداخته شد. این پژوهش با رویکرد کیفی با شیوه مطالعه اسنادی به مطالعه و بررسی متون فقهی پرداخت و شاخص‌های مختلف سرمایه اجتماعی شامل اعتماد، مشارکت، و انسجام اجتماعی را از منظر فقهی تشریح کرد. مطابق اعلام پژوهشگران، در روش اسنادی به کاررفته علاقه بر این مدار بوده است که از فهم مقاصد و انگیزه‌های اسناد و متون یا تحلیل‌های تأویلی یک متن خارج شود و آن را به عنوان زبان مکتوب و گفتمان نوشتاری بپذیرد و مورد استناد قرار دهند. بنابراین، بستر معرفت‌شناختی و تکنیکی در روش اسنادی این پژوهش بیشتر به پارادایم تفسیری نزدیک است. یافته‌های پژوهش حاصله حاکی از آن است که هیچ رفتار اجتماعی نیست که در خلأ شکل گرفته باشد. بنابراین، رفتار آدمی همواره متأثر از بینش‌ها و نگرش‌هایی است که افراد به آن باور دارند (احمدی و همکاران، ۱۴۰۰).
- در تحقیقی با نام «راهبردهایی جهت بهبود سرمایه اجتماعی در ایران: رویکردی آینده‌پژوهانه با کاربست روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها» به تبیین و دسته‌بندی راهبردهای ارتقای سرمایه اجتماعی در چهار لایه لیتانی^۱، اجتماعی، گفتمان، و استعاره مبتنی بر روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها اقدام شد و پژوهشگران علل اصلی کاهش سرمایه اجتماعی در چهار لایه فوق را شناسایی کردند. در این تحقیق، پس از مرور پیشینه پژوهش، با تشکیل پنل خبرگان در چهار مرحله با حضور یازده نفر، علل اصلی کاهش سرمایه اجتماعی در چهار لایه شناسایی شد. در این مطالعه ترکیبی از روش‌های بررسی پیشینه پژوهش، پرسشنامه، و پنل خبرگان مورد استفاده قرار گرفت. به منظور سنجش وضعیت کنونی سرمایه اجتماعی، پرسشنامه‌ای شامل بیست مؤلفه در سه سطح و در حجم نمونه ۲۲۶۶ نفری توزیع و داده‌های مرتبط جمع‌آوری شدند. در ادامه، با استفاده از نرم‌افزار اس.بی.اس.اس.^۲ داده‌ها تجزیه و تحلیل شدند و با کاربست روش تحلیل علی لایه‌ای عوامل ریشه‌ای ارتقای سرمایه اجتماعی شناسایی شدند. این پژوهش با رویکرد اکتشافی انجام شد و در انتها پژوهشگران راهبردهایی در سطوح مختلف ارائه دادند تا بتوان با کاربست این راهبردها با هدف افزایش انسجام و تقویت سرمایه اجتماعی سیاست‌های لازم را تدوین و عملی کرد (قاسمی و همکاران، ۱۴۰۰).
- در پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با نام «سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی» با بررسی مؤلفه‌ها و مدل‌های مرسوم سرمایه اجتماعی در دنیا چارچوبی برای سنجش سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی طراحی و

1. Litany (Causal layered analysis consists of four levels: the litany, social causes, discourse/worldview and myth/metaphor.)
2. SPSS

ارائه شد. این پژوهش از نوع کیفی با رویکرد اکتشافی است و با بهره‌مندی از دیدگاه بیست و شش نفر و مشارکت ایشان در مراحل مختلف پژوهش در قالب مصاحبه و تکمیل پرسشنامه و برگزاری پنل خبرگان نتایج پژوهش حاصل شد. به منظور شناسایی پیشران‌ها و عدم قطعیت‌های مرتبط با موضوع، ضمن استفاده از روش تحلیل ساختاری و نرم‌افزار میک‌مک^۱، ابتدا عوامل کلیدی مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان شناسایی شد و در ادامه، با کمک نرم‌افزار سناریو ویزارد، سناریوهای باورپذیر از آینده وضعیت سرمایه اجتماعی در فضای مجازی به همراه شاخص‌های راهنمای مرتبط با هر سناریو و نشانه‌های وقوع سناریوها بیان شد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۷۸).

• محققان در مقاله «سنجش سرمایه اجتماعی در سطح استان‌های کشور» بیان داشته‌اند که ارتقای سرمایه اجتماعی و تلاش جهت حفظ آن از جمله اهدافی است که در همه کشورهای مطرح است و دولت‌ها بیشترین توان خود را برای تحقق آن به کار می‌برند. چون این امر پیش‌نیاز هر گونه توسعه در زمینه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اجتماعی، و علمی است و همه کشورهای برای رسیدن به این آرمان فعالیت می‌کنند. در این تحقیق، سطح سرمایه اجتماعی شهروندان استان‌های مختلف کشور بر اساس سطح توسعه استانی مورد سنجش قرار گرفته است و در آن با استفاده از روش کمی و پیمایشی با ابزار پرسشنامه محقق ساخته بر ۹۱۱ نفر از شهروندان چهار استان قزوین، سمنان، کرمانشاه، و همدان فعالیت پژوهشی انجام شده و از آزمون‌های آماری چون همبستگی پیرسون، همبستگی اسپیرمن، و تحلیل رگرسیون بهره گرفته شده است. نتایج نشان می‌دهد میزان سرمایه اجتماعی ۸٫۷۲ درصد از پاسخگویان در حد کم است که وضعیت بحرانی سرمایه اجتماعی را نشان می‌دهد. توزیع سرمایه اجتماعی بر اساس سطح توسعه استانی حاکی از وجود رابطه‌ای معکوس است. به عبارت دیگر در استان‌های توسعه‌نیافته میزان کمتری از سرمایه اجتماعی وجود دارد (عباس‌نژاد و مقدم، ۱۳۹۳).

طی بررسی پیشینه پژوهش که بخشی از آن ملاحظه شد نکاتی حائز اهمیت است:

- عدم توجه اکثر پژوهش‌ها به آینده‌نگاری سرمایه اجتماعی کشور؛
 - رویکرد غالب پژوهش‌های انجام شده توصیفی است تا تجویزی؛
 - کمبود تصویرسازی ویژه از آینده سرمایه اجتماعی کشور در پژوهش‌ها؛
 - ضعف مسئله‌شناسی آینده سرمایه اجتماعی در کشور و بررسی چالش‌های پیش روی آن.
- در مجموع می‌توان ادعا کرد توجه به رویکرد آینده‌نگاری راهبردی و شناسایی عوامل و مؤلفه‌های اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی کشور در پیشینه پژوهش‌های قبلی به صورت جامع وجود ندارد. همچنین، با استفاده از روش تحلیل ساختاری، آینده سرمایه اجتماعی کشور و چالش‌ها و آسیب‌های آن در پژوهشی مطالعه نشده است. بنابراین، این پژوهش هم در حوزه موضوع هم از نظر روش پژوهش دارای نوآوری است.

روش‌شناسی پژوهش

رویکرد پژوهش و مشارکت‌کنندگان

با استناد به تقسیم‌بندی مرسوم در خصوص انواع پژوهش (دانایی‌فرد و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۲)، این پژوهش کاربردی به شمار می‌رود و در آن تلاش شده از نتایج حاصل از پژوهش برای رفع ابهامات و توسعه کاربردی موضوع استفاده شود. همچنین پژوهش حاضر با رویکرد کیفی در پی گردآوری داده‌ها به منظور ارائه تحلیل‌های تجویزی در خصوص آینده سرمایه اجتماعی در کشور بوده است. به منظور جمع‌آوری داده‌های مورد نیاز، ابتدا با بهره‌گیری از منابع معتبر ذیل رویکرد کتابخانه‌ای و مرور اسنادی پیشینه اولیه تحقیق تهیه و در ادامه از روش‌های میدانی (پرسشنامه نیمه‌ساختاریافته و پنل خبرگان) به عنوان روش‌های مکمل استفاده شد. در پژوهش حاضر از روش نمونه‌گیری هدفمند و انتخاب آگاهانه افراد و مشارکت نوزده نفر خبره استفاده شد. جامعه آماری این پژوهش مجموعه‌ای از صاحب‌نظرانی بودند که توانایی کمک تحلیلی به اهداف پژوهش را داشتند. بنابراین سعی شد بهترین و باصیرت‌ترین افراد مرتبط با پژوهش انتخاب شوند. ویژگی‌های مد نظر برای خبرگان جامعه آماری طرح بدین شرح بود:

- داشتن نگاه راهبردی به موضوع تحقیق؛
- داشتن مدرک تحصیلی مرتبط در مقطع کارشناسی ارشد و بالاتر؛
- داشتن حداقل ده سال سابقه کار و فعالیت در حوزه‌های مرتبط با سرمایه اجتماعی؛
- داشتن سوابق پژوهشی و مطالعاتی مؤثر در زمینه شناخت سرمایه اجتماعی؛
- داشتن سابقه مدیریت در حوزه‌های مختلف تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری.

روش تحلیل ساختاری و تحلیل تأثیر متقابل

گوردون^۱ و هلمر^۲ روش تحلیل تأثیرات متقابل را در سال ۱۹۶۶ پدید آوردند و این روش در حال حاضر یکی از سبک‌های مینا برای سناریونویسی است. روش یادشده بر اساس این سؤال بنیان گذاشته شده است که «آیا پیش‌بینی آینده می‌تواند مبتنی بر تأثیرات احتمالی متقابل اتفاقات آینده بر یک‌دیگر باشد؟» (Gordon, 1994). در تحلیل ساختاری گام‌هایی تعریف شده و مجموعه نرم‌افزارهایی برای تسریع و ساده کردن اجرای هر یک از گام‌ها تهیه شده که نمونه‌ای از آن، نرم‌افزار میک‌مک از بسته نرم‌افزاری لا پراسپکتیو^۳ است (Godet et al., 2003).

نمودار ۳. مختصات تحلیل تأثیر متقابل متغیرها (برگرفته با تغییرات از Gelell & Gordon, 2009)

هر یک از ناحیه‌های تفکیک‌شده در نمودار ۳ معنا و مفهوم خاص خود را دارد. قرار گرفتن هر عامل یا متغیر در هر ناحیه اثرگذاری یا اثرپذیری آن متغیر را منعکس می‌کند. در بخش‌های بعدی به تفصیل در این خصوص صحبت خواهد شد. در این تحقیق، با توجه به اینکه شناخت عوامل مرتبط و اثرگذار بر سرمایه اجتماعی از اهمیت بالایی برخوردار است، روش تحلیل ساختاری به کار رفت و از نرم‌افزار میک‌مک به منظور شناسایی عوامل کلیدی و چگونگی روابط بین آن‌ها استفاده شد.

یافته‌های تحقیق و تجزیه و تحلیل آن‌ها

مراحل انجام پژوهش و یافته‌ها

در مرحله اول، بعد از مرور پیشینه و مطالعه اسنادی، تعداد ۱۰۵ عامل و متغیر اولیه که با آینده سرمایه اجتماعی کشور ارتباط داشتند شناسایی شد و بعد از پالایش عوامل تعداد ۸۰ موضوع (عامل) با کمک خبرگان به دست آمد. این موارد در جدول ۲ قابل مشاهده است. در مرحله دوم، خبرگان به اهمیت و اولویت هر کدام از این مسائل از طریق فرم‌های الکترونیکی در بستر اینترنت امتیاز دادند.

1. Gordon
2. Helmer
3. La Prospective

جدول ۲. عوامل و موضوعات شناسایی شده در مرحله اول پژوهش

ردیف	دسته‌بندی اجتماعی	ردیف	دسته‌بندی سیاسی
۱	هویت ملی	۴۰	مشارکت سیاسی
۲	طبقات اجتماعی	۴۱	جغرافیا و سرزمین
۳	اعتماد اجتماعی	۴۲	همبستگی سیاسی
۴	خانواده	۴۳	آزادی‌های اجتماعی و سیاسی
۵	گروه همسالان	۴۴	اراده ملی
۶	جامعه ایرانی	۴۵	انجمن‌ها و سازمان‌های مردم‌نهاد
۷	مشارکت مدنی	۴۶	دولت و نهادهای حکومتی
۸	هنجارهای اجتماعی	۴۷	حریم خصوصی
۹	همبستگی اجتماعی	۴۸	اقتدار ملی
۱۰	ارزش‌های اجتماعی	۴۹	آگاهی سیاسی
۱۱	رفاه اجتماعی	۵۰	اعتماد سیاسی
۱۲	آسیب‌های اجتماعی	۵۱	امنیت ملی
۱۳	پیوندهای خویشاوندی	۵۲	وحدت ملی
۱۴	عدالت اجتماعی	۵۳	قانون اساسی
۱۵	روابط متقابل شهروندی	۵۴	سیستم قضایی و محکمه
	دسته‌بندی علم و فناوری	۵۵	تنوع قومیتی
۱۶	اینترنت	۵۶	احزاب سیاسی
۱۷	شبکه‌های اجتماعی	۵۷	هویت مشترک
۱۸	هویت مجازی و الکترونیکی	۵۸	قدرت سیاسی
۱۹	آموزش و پرورش	۵۹	فساد در حاکمیت
۲۰	رسانه‌ها	۶۰	روابط بین‌المللی
۲۱	ابزارهای ارتباطات	۶۱	مشروعیت سیاسی
۲۲	فضای سایبری		دسته‌بندی فرهنگ و ارزش
۲۳	آموزش عالی	۶۲	هویت ایرانی
۲۴	سازمان‌های مجازی	۶۳	اعتقادات و باورها
	دسته‌بندی اقتصاد	۶۴	آداب و رسوم
۲۵	اشتغال	۶۵	الگوهای مصرف
۲۶	حقوق مالکیت	۶۶	زبان و گویش
۲۷	مبادلات اقتصادی	۶۷	اسطوره‌های ملی
۲۸	خلق سرمایه و تولید	۶۸	اسطوره‌های مذهبی
۲۹	مشارکت اقتصادی	۶۹	اخلاق اجتماعی
۳۰	توسعه اقتصادی	۷۰	عبادات اجتماعی
۳۱	روابط تجاری	۷۱	ارزش‌های مشترک
۳۲	بازار و روابط حاکم بر آن	۷۲	تصور مشترک از آینده
۳۳	بهره‌وری اقتصادی	۷۳	فرهنگ شهروندی
۳۴	منابع انسانی و نیروی کار	۷۴	مسئولیت‌پذیری
	دسته‌بندی محیط‌زیست و سلامت	۷۵	اسطوره‌های محلی و منطقه‌ای
۳۵	سلامت عمومی جامعه	۷۶	هنجارهای فرهنگی
۳۶	سازمان‌های بیمه‌ای حمایتی	۷۷	سبک زندگی
۳۷	بهداشت روانی جامعه	۷۸	فردگرایی
۳۸	سلامت فردی	۷۹	دین و مذهب
۳۹	سازمان‌های حمایتی اجتماعی	۸۰	تقوای اجتماعی

پس از تحلیل امتیازات خبرگان به متغیرها و عوامل شناسایی شده در جدول ۲، مشاهده شد بیش از ۶۵ درصد از خبرگان نُه آئتم را به عنوان بااهمیت‌ترین موارد مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی کشور انتخاب کرده و بر روی آن اتفاق نظر داشته‌اند. در

مراحل بعدی باید ماتریسی تشکیل و در آن تحلیل تأثیر متقابل متغیرها توسط خبرگان مشخص شود. بنابراین، به منظور ساده‌تر شدن ماتریس و معقول بودن حجم کار پژوهش، همان‌نه آیتم ملاک کار قرار گرفت (جدول ۳).

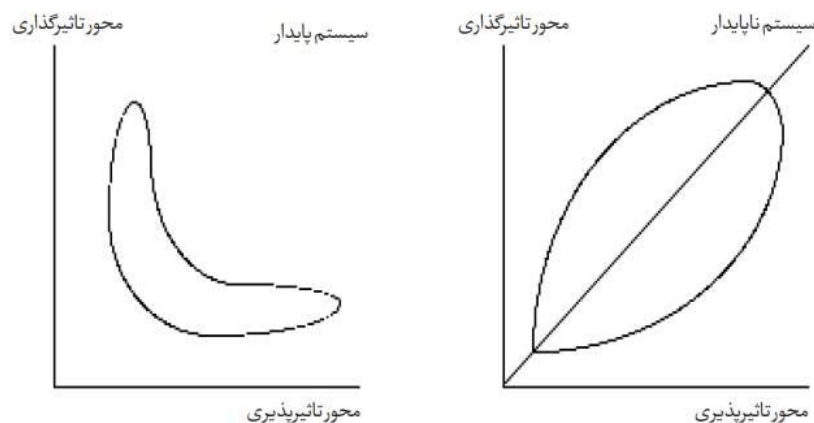
جدول ۳. بااولویت‌ترین متغیرها و عوامل شناسایی‌شده از دید خبرگان

ردیف	نوع مؤلفه	عنوان عامل (متغیر)
۱		آسیب‌های اجتماعی
۲	ارتباطی	روابط و قدرت سیاسی
۳		فساد در حاکمیت
۴		آزادی‌های سیاسی و اجتماعی
۵	ساختاری	خانواده
۶		وحدت ملی
۷	شناختی	امنیت ملی
۸		اقتدار ملی
۹		اعتماد اجتماعی

در مرحله سوم پژوهش، امتیازدهی به آثار متقابل بااولویت‌ترین عوامل شناسایی‌شده در دستور کار قرار گرفت و از خبرگان خواسته شد به اثر متقابل هر عامل بر سایر عوامل امتیاز دهند. در این مرحله، وضعیت هر عامل در ارتباط با هشت عامل دیگر مورد توجه قرار گرفت و هر خبره با توجه به سابقه علمی و نظر تخصصی خود به نقش هر عامل و میزان تأثیرگذاری آن بر سایر عوامل نظر داد و به منظور تحلیل داده‌ها امتیازات خبرگان در مرحله سوم وارد نرم‌افزار میک‌مک شد و مورد بررسی قرار گرفت.

تحلیل ساختاری

تحلیل ساختاری با سه نوع دستاورد مواجه است. ابتدا، با تشکیل ماتریس آثار مستقیم، متغیرهای با اولویت و اثرگذاری بالا همراه متغیرهای وابسته مشخص می‌شوند. سپس، با محاسبه فاصله‌های درجه متغیرها، مهم‌ترین متغیرهایی که قابلیت اثرگذاری و وابستگی غیر مستقیم دارند مشخص می‌شوند. در مرحله نهایی، با افزودن داده‌های مربوط به تأثیر بالقوه متغیرها بر یکدیگر، وابستگی‌های مستقیم و غیر مستقیم آن‌ها شناسایی می‌شوند. نحوه توزیع و جای‌گیری متغیرها در صفحه نمودار میزان پایداری یا درجه ناپایداری سیستم را برای تحلیلگران مشخص می‌کند (Godet et al., 2003). در روش تحلیل و بررسی آثار متقابل متغیرها، به طور کلی، به دو نوع پراکنش اشاره می‌شود که از آن‌ها با عنوان ۱. سیستم‌های پایدار و ۲. سیستم‌های ناپایدار یاد می‌شود (نمودار ۴).

نمودار ۴. الگوی سیستم پایدار و ناپایدار

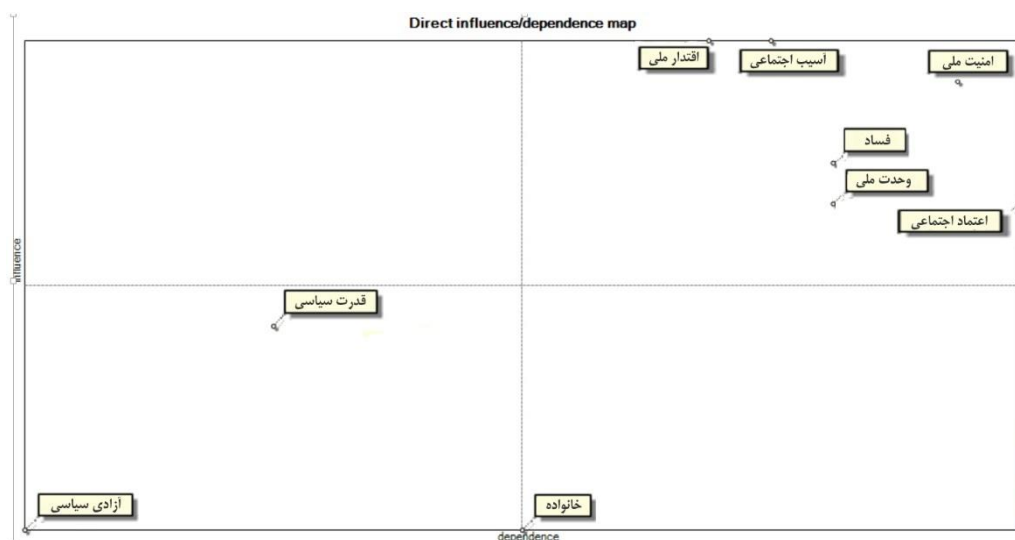
همان‌طور که در نمودار ۴ مشاهده می‌شود، در سیستم‌های پایدار وضعیت پراکنش متغیرها به شکل L انگلیسی است. در سیستم‌های پایدار، همان‌گونه که از اسم آن مشخص است، جایگاه و نقش هر یک از عوامل و متغیرهای مرتبط با آن سیستم مشخص است. در مقابل این سیستم‌ها، سیستم‌های ناپایدار وجود دارند که شرایط آن‌ها پیچیده‌تر از سیستم‌های پایدار است. متغیرها در این سیستم حول محور قطری نمودار رسم شده پراکنده است و در این حالت ارزیابی و شناسایی عوامل کلیدی بسیار مشکل‌تر خواهد بود (Godet et al., 2003).

نقشه‌های آثار

آرایه‌های مرتبط با ماتریس تحلیل ساختاری در نموداری دوبعدی رسم و تحلیل می‌شوند. در این نمودار، محور افقی بیان‌کننده مجموع امتیازات یک متغیر در یک سطر و محور عمودی بیان‌کننده مجموع امتیازات متغیر در ستون متناظر با آن است. ساده‌ترین مدل تحلیل نقشه تقسیم آن به چهار بخش است و در هر بخش وضعیت تأثیرگذاری و تأثیرپذیری متفاوتی وجود دارد (کوثری و مولایی، ۱۳۹۹). با توجه به نمودار ۳، ناحیه ۱ به متغیرهای راهبردی تعلق دارد که بسیار تأثیرگذار و همچنین بسیار تأثیرپذیرند. محل جای‌گیری آن‌ها در قسمت شمال شرقی نمودار است. این متغیرها به گونه‌ای هستند که هم قابل دست‌کاری و کنترل‌اند هم بر پویایی و مقدار تحول و تغییر سیستم تأثیر خواهند گذاشت؛ به تعبیر ساده‌تر شاخص‌های ناپایداری آن سیستم را تشکیل می‌دهند و ظرفیت تبدیل شدن به عوامل و بازیگران کلیدی را دارند و به همین منظور باید به آینده وضعیت آن‌ها توجه ویژه داشت. مدیران و سیاست‌گذاران به‌ندرت توانایی تغییر در متغیرهای قرارگرفته در ناحیه ۲ را دارند. متغیرهای حاضر در این ناحیه در شمال غربی نمودار، به عنوان بحرانی‌ترین مؤلفه‌ها، دارای بیشترین مقدار تأثیرگذاری و کمترین میزان تأثیرپذیری هستند. متغیرهای حاضر در ناحیه ۳ نمودار مقدار تأثیرگذاری و تأثیرپذیری بسیار کمتری دارند و با توجه به این خاصیت متغیرهای راهبردی محسوب نخواهند شد. محل قرارگیری آن‌ها در نمودار نقشه آثار متغیرها در بخش جنوب شرقی است و در تحلیل نمودار متغیرهای مستقل یا مستثنا نامیده می‌شوند. متغیرهای مستقل از دیگر متغیرها تأثیر زیادی نمی‌پذیرند. همچنین اثر چندانی بر آن‌ها ندارند. متغیرهای حاضر در ناحیه ۴ به سبب وابستگی زیاد به دیگر متغیرها خاصیت راهبردی ندارند (طاهری‌دمنه و همکاران، ۱۳۹۳).

تحلیل آثار مستقیم و متغیرهای مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی

همان‌طور که در نمودار ۵ مشاهده می‌شود با توجه به وضعیت نمودار و نقشه پراکندگی عوامل مهم و مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی کشور، می‌توان فهمید که در آینده وضعیت ناپایداری را برای این سیستم شاهد خواهیم بود.

نمودار ۵. نمودار تأثیرگذاری و تأثیرپذیری مستقیم متغیرهای پژوهش

مطابق نمودار ۵، اکثر متغیرها حول محور قطری پراکنده شده‌اند و جز چند عامل محدود سایر متغیرها از وضعیت نسبتاً مشابهی در قبال همدیگر برخوردارند. این بدان معناست که آینده سرمایه اجتماعی کشور وضعیت ناپایداری را تجربه خواهد کرد که ریشه‌یابی و آسیب‌شناسی علل این ناپایداری خود نیازمند پژوهش‌های دیگر است و فرصتی مجزا می‌طلبد. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از نرم‌افزار میک‌مک، می‌توان تحلیل‌های مختلفی از عوامل و متغیرهای مرتبط با آینده سرمایه اجتماعی کشور ارائه داد. با تطبیق نمودار ۵ بر نمودار ۳ و مقایسه آن دو، می‌توان برای هر متغیر، نوع اهمیت، و محل قرار گرفتن آن در هر یک از ربع‌های چهارگانه نمودار ۳ تحلیل‌هایی ارائه کرد. مثلاً، متغیرهای قرارگرفته در ربع اول (بالا و سمت راست) نمودار همگی قابلیت پیش‌بینی بودن در آینده سرمایه اجتماعی کشور را دارند و از این لحاظ باید به آن‌ها توجه بیشتری داشت. با تقسیم این نُه متغیر به سه دسته مسئله با عناوین «راهبردی»، «اثرگذار»، «مستقل» اکنون می‌توان با رویکرد تحلیل ساختاری درک بهتری در خصوص آینده سرمایه اجتماعی کشور داشت. در جدول ۴ این عوامل در کنار هم دسته‌بندی شده‌اند.

جدول ۴. عوامل مهم شناسایی شده مؤثر بر آینده سرمایه اجتماعی کشور

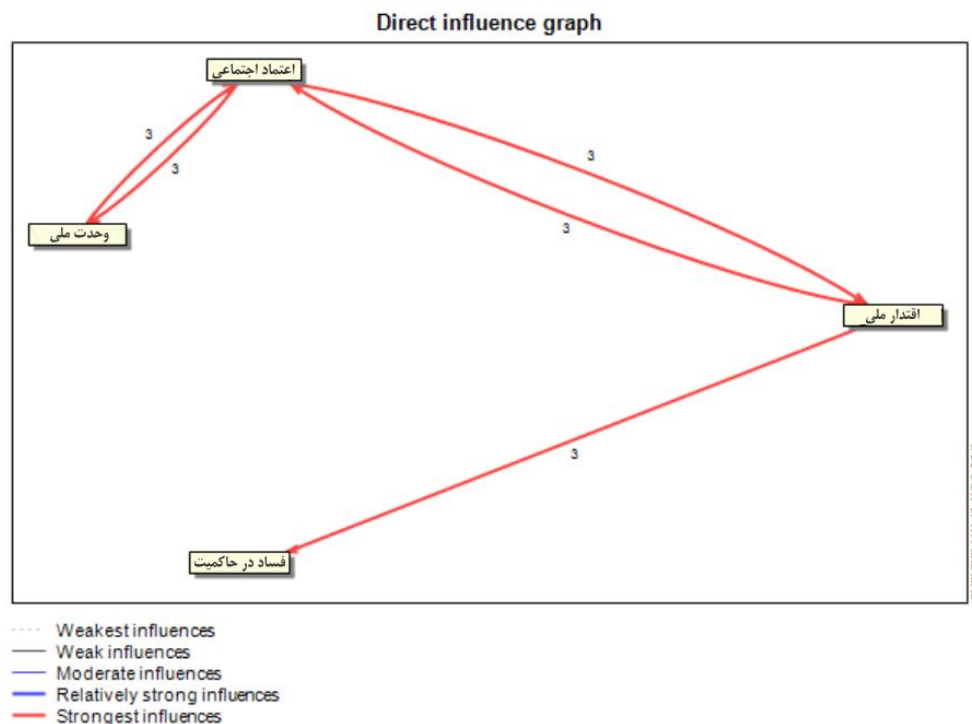
نوع عامل (متغیر)	محل قرارگیری در نمودار ۵	نام عامل / متغیر
راهبردی	ناحیه ۱ (شمال شرقی) اثرگذاری بالا اثرپذیری بالا	<ul style="list-style-type: none"> امنیت ملی اقتدار ملی آسیب‌های اجتماعی وحدت ملی اعتماد اجتماعی فساد در حاکمیت
اثرگذار	ناحیه ۲ (شمال غربی) اثرگذاری بالا اثرپذیری پایین	-
مستقل	ناحیه ۳ (جنوب غربی) اثرگذاری پایین اثرپذیری پایین	<ul style="list-style-type: none"> روابط و قدرت سیاسی آزادی‌های سیاسی و اجتماعی
اثرپذیر	ناحیه ۴ (جنوب شرقی) اثرگذاری پایین اثرپذیری بالا	<ul style="list-style-type: none"> خانواده

- **عوامل راهبردی:** از نمودار ۵ می‌توان نتیجه گرفت مهم‌ترین عوامل مرتبط با سرمایه اجتماعی در آینده که دارای بیشترین میزان تأثیرگذاری بر سایر عوامل و تأثیرپذیری از آن‌ها هستند عبارت‌اند از «امنیت ملی»، «اقتدار ملی»، «آسیب‌های اجتماعی»، و «وحدت ملی» در کنار «اعتماد اجتماعی» و «فساد در حاکمیت». این موارد ظرفیت تبدیل شدن به مسائل کلیدی در آینده سرمایه اجتماعی کشور را دارند و می‌توانند برای کشور به چالش‌های مهمی تبدیل شوند. همچنین، در مقایسه با سایرین، قدرت راهبردی بالاتری دارند و به همین دلیل می‌توانند ناپایداری را در وضعیت آینده سرمایه اجتماعی رقم بزنند. حکمرانان کشور باید به این مسائل نگاه راهبردی داشته باشند و از آن‌ها به عنوان نقاط قوت برای تغییر موازنه در آینده سرمایه اجتماعی استفاده کنند.
- **عوامل اثرگذار:** این عوامل اثرگذاری بسیار بالایی بر سایر عوامل در سرمایه اجتماعی کشور دارند. اما تأثیرپذیری چندانی از سایر عوامل ندارند. در این پژوهش، بر اساس نظر خبرگان، عاملی در این طبقه شناسایی نشده است.
- **عوامل اثرپذیر:** «خانواده» در مرز نواحی اثرپذیر و مستقل دارای اثرگذاری بیشتر و اثرگذاری کمتر است. این عوامل به نوعی نقاط آسیب‌پذیر و ضعف را نشان می‌دهند و چون اثرپذیری بالایی دارند با کمترین تغییری در صحنه عمل، نفوذپذیری بسیاری از خود نشان خواهند داد. توجه به این موضوعات نه به سبب توانایی نقش‌آفرینی آن‌ها بلکه به سبب

توانایی ایجاد ضعف و ایجاد چالش جدی در آینده سرمایه اجتماعی کشور ضروری است. آن‌ها پتانسیل ایجاد چالش دارند و در آینده می‌توانند نقشی غافلگیرکننده ایفا کنند.

• **عوامل مستقل:** «روابط و قدرت سیاسی» و «آزادی‌های سیاسی و اجتماعی» از عواملی هستند که در ناحیه ۴ نمودار قرار دارند و به نوعی متغیر مستقل به حساب می‌آیند. به عبارت دیگر این عوامل اثرگذاری و اثرپذیری کمتری دارند. البته این امر به معنای بی‌اهمیت بودن آن نیست؛ بلکه اثر متقابل آن بر سایر عوامل ناچیز است و مستقل از آن‌ها عمل می‌کنند.

در نمودار ۶ نقشه آثار مستقیم عوامل بااهمیت بر یک‌دیگر به نمایش گذاشته شده است. در این نمودار مشاهده می‌شود که از بین نه عامل بااهمیت شناسایی شده چهار عامل بر همدیگر اثرگذاری قدرتمندتری را به نمایش گذاشته‌اند. این عوامل عبارت‌اند از «اعتماد اجتماعی»، «وحدت ملی»، «فساد در حاکمیت»، «اقتدار ملی».

نمودار ۶. نقشه آثار مستقیم متغیرهای پژوهش بر روی همدیگر

در نمودار نقشه آثار، میزان اثرگذاری مستقیم متغیرها بر هم ترسیم می‌شود. هر قدر این میزان بیشتر باشد، خط بین متغیرها پررنگ‌تر و از طیف آبی به سمت طیف قرمز متمایل می‌شود. ترسیم این نمودار با کمک نرم‌افزار میک‌مک انجام شد و مبنای آن تحلیل نظر خبرگان و بررسی امتیازات ایشان به کمک رایانه بود. با توجه به نمودار یادشده مشاهده می‌شود که اقتدار ملی بر فساد در حاکمیت به صورت مستقیم اثر می‌گذارد و این اثر معکوس است. از طرف دیگر، اعتماد اجتماعی بر هر دو متغیر وحدت و اقتدار ملی اثر دارد. هر قدر میزان اعتماد اجتماعی مردم در جامعه بالاتر رود این میزان بر وحدت ملی و اقتدار ملی کشور می‌افزاید.

بحث و نتیجه

امروزه سرمایه اجتماعی نقش بسیار مهم‌تری از سرمایه فیزیکی و مالی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و به مثابه حلقه‌ای انسجام‌بخش میان انسان‌ها و جامعه عمل می‌کند. بدون سرمایه اجتماعی راه‌های پیشرفت و تکامل سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی ناهموار می‌شود. در دیدگاه‌های سنتی مدیریت و توسعه، سرمایه‌های اقتصادی و فیزیکی و انسانی مهم‌ترین نقش را ایفا می‌کردند. اما در عصر حاضر برای توسعه بیش از سایر سرمایه‌ها به سرمایه اجتماعی نیازمندیم. زیرا در غیاب این سرمایه

استفاده از دیگر سرمایه‌ها به طور بهینه انجام نخواهد شد. بنابراین، یکی از موضوعات اساسی که جوامع امروزی با آن مواجه‌اند موضوع انسجام اجتماعی است و سرمایه اجتماعی یکی از عناصر کلیدی مؤثر در ایجاد انسجام تلقی می‌شود. سرمایه اجتماعی هم از این جهت که نقش مؤثری در مشارکت افراد در حوزه‌های مختلف ایفا می‌کند هم از بابت اینکه می‌تواند کاستی‌های منابع اقتصادی را تا حدی بپوشاند و بستر مناسبی برای بهره‌وری از سرمایه انسانی و فیزیکی فراهم آورد عامل مهمی در رسیدن جوامع به توسعه قلمداد می‌شود. پاتنام به تفصیل از کاهش سرمایه اجتماعی در جامعه پس از جنگ آمریکا شواهدی را نشان می‌دهد. وی با استناد به کاهش مشارکت رأی‌دهندگان، تابعیت مذهبی، و عضویت در گروه‌های مدنی مختلف استدلال کرده است که فرهنگ آمریکایی که بر فردگرایی و تکیه بر رسانه‌های جمعی برای سرگرمی تأکید می‌کند باعث کاهش گسترده روابط و ایجاد ارتباطات ناهمگن شده است؛ درحالی‌که، به طور هم‌زمان، تعداد ارتباطات کمتری را تقویت می‌کند. چنین تغییری روابط پیوندی همگن از نوع ارتباطات بین‌گروهی را که برای پیشرفت در شرایط عادی و پاسخگویی در شرایط بحرانی ضروری است مختل می‌کند (Pitas & Ehmer, 2020).

بنابراین، وقتی سخن از توسعه به میان آورده می‌شود منظور صرفاً توسعه اقتصادی نیست. هر وجه دیگر توسعه مانند توسعه فرهنگی، توسعه سیاسی، و ... در گرو به‌کارگیری و مشارکت و انسجام سرمایه اجتماعی است. بر این اساس، شناسایی وضعیت آینده سرمایه اجتماعی و جهت‌گیری‌های احتمالی آن برای سیاست‌گذاران و مدیران کلان هر کشور حائز اهمیت است. این پژوهش هم در مسیر اشاره‌شده قدم برداشته و با استفاده از خبرگان کارآمد و رویکرد آینده‌نگاری به دنبال آن بوده است که با شناسایی عوامل اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی کشور آثار متقابل این عوامل را در افق ده‌ساله مورد بررسی قرار دهد. شاید بتوان گفت اهمیت و ارزش افزوده این پژوهش نگاه آینده‌نگر به وضعیت سرمایه اجتماعی است. پژوهش‌های دیگری نیز به سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی پرداخته‌اند که بخشی از آن‌ها به طور اجمالی در پیشینه و مرور تاریخچه پژوهش مطرح شد. اما آینده‌نگری و استفاده از آینده‌پژوهی و ابزارهای آن برای ترسیم وضعیت آینده سرمایه اجتماعی کشور نوآوری این پژوهش است و اهمیت آن در شناسایی فضای باورپذیر آینده و سنجش میزان پایداری یا عدم پایداری سرمایه اجتماعی در ده سال دیگر است. بر اساس نتایج این پژوهش می‌توان ادعا کرد تدوین خط‌مشی‌ها و سیاست‌ها در کشور باید بر مداری صورت گیرد که به تقویت سرمایه اجتماعی منجر شود و عوامل اثرگذار و کلیدی مرتبط با آن را برجسته کند و مورد توجه قرار دهد. از منظری دیگر و در بیان ضرورت این پژوهش باید گفت در صورت عدم توجه به نتایج این پژوهش یا اهداف مشابه سیاست‌گذاران و حکمرانان کشور فرصت مهمی را از دست خواهند داد و تبعات سیاست‌ها و برنامه‌ها زمانی خود را نشان خواهد داد که امکان جبران یا بازگشت به حالت قبل بسیار سخت‌تر و گاه ناممکن خواهد بود.

نتایج حاصل‌شده از این پژوهش به مسائل موجود در خصوص آینده سرمایه اجتماعی در کشور نگاهی سیستمی و کلان دارد و از طریق آن می‌توان ارتباط و میزان اثرگذاری یا اثرپذیری هر عامل را با دقت قابل قبولی مشخص کرد. آنچه برای کنشگران اصلی در عرصه حکمرانی جمهوری اسلامی ایران مهم است دیدبانی و آمادگی برای شرایط آینده سرمایه اجتماعی و حفظ پایداری آن مانند یک سیستم پویاست. در اغلب پژوهش‌هایی که قبلاً در این زمینه انجام شده است سنجش میزان مشارکت یا اعتماد اجتماعی، طراحی مدل‌های تجزیه و تحلیل سرمایه اجتماعی، مبانی نظری تقویت سرمایه اجتماعی، عوامل مؤثر بر توسعه و تثبیت سرمایه اجتماعی، و موارد مشابه مد نظر قرار گرفته است. اما پژوهش حاضر به دنبال آینده‌نگاری وضعیت سرمایه اجتماعی در کشور بود و نتایج نشان داد احتمال ناپایداری وضعیت سرمایه اجتماعی کشور در افق ده‌ساله پیش رو بسیار زیاد است و برای تقویت سرمایه اجتماعی ضروری است نقاط ضعف و قوت و مسائل اثرپذیر و مسائل راهبردی و اثرگذار بر آینده سرمایه اجتماعی به شکل هم‌زمان مورد توجه قرار گیرند تا ضمن تقویت و توسعه سرمایه اجتماعی از غافلگیری راهبردی و آسیب‌های مرتبط با ریزش و تضعیف سرمایه اجتماعی در آینده جلوگیری شود. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده، توصیه‌هایی برای تقویت و توسعه سرمایه اجتماعی کشور ارائه می‌شود:

- مطابق با جدول ۴، آسیب‌های اجتماعی با اثرگذاری بالایی بر کاهش سرمایه اجتماعی کشور مؤثرند. بنابراین، به منظور حفظ و بالندگی سرمایه اجتماعی باید این آسیب‌ها را به حداقل رساند و مهار کرد. همچنین امنیت و اقتدار و وحدت ملی اثرپذیری

- بسیار بالایی از سرمایه اجتماعی دارند (نمودار ۵). بنابراین، یکی از عوامل مهم حفظ و تقویت موارد سه‌گانه یادشده حمایت و تقویت سرمایه اجتماعی در کشور است. حکمرانان کشور باید بدانند نمی‌توان انتظار ثبات در امنیت ملی داشت، اما از عواملی که سرمایه اجتماعی را تحت تأثیر منفی قرار داده‌اند و تهدیدکننده امنیت و اقتدار ملی هستند غافل بود.
- فساد در حاکمیت رابطه معکوس با اعتماد اجتماعی و سرمایه اجتماعی دارد (نمودار ۵). افزایش فساد فروریزش اعتماد و سرمایه اجتماعی را به دنبال دارد و برای مقابله با این آسیب مقابله جدی و قاطع با فساد در حاکمیت باید در اولویت‌های راهبردی کشور باشد. در صورتی که مقابله با فساد از اولویت‌های اصلی کشور نباشد، به تدریج شکاف قابل لمسی بین سرمایه اجتماعی و حکمرانان حاصل خواهد شد که نموده‌های نرم و بی‌خطر آن در میزان مشارکت در انتخابات یا سایر فراخوان‌های عمومی نظام قابل مشاهده است. با تداوم این وضعیت، نموده‌های سخت و موج اعتراضات و اعتصابات اصناف و اقشار مختلف در کشور مورد انتظار خواهد بود.
 - مطابق با مدل ارائه‌شده در نمودار ۱ و ۲، نهاد خانواده و سرمایه اجتماعی رابطه مستقیم دارند و می‌توان ادعا کرد پی‌ریزی و ستون اصلی اصلاح سرمایه اجتماعی را باید از خانواده آغاز و دنبال کرد. بنابراین، سیاست‌گذاران کلان کشور باید به پایداری وضعیت خانواده و عوامل اقتصادی، اجتماعی، و ... مرتبط با آن اهتمام داشته باشند. خانواده سالم و بالنده یعنی انسجام اجتماعی، کاهش آسیب‌ها، رشد، و تقویت سرمایه اجتماعی.
 - توجه به آمارهایی چون رشد غیر عادی میزان مهاجرت به خارج از کشور، کاهش مشارکت سیاسی مردم در بزنگاه‌های خاص مانند انتخابات و راهپیمایی‌ها و ...، کاهش میزان رفاه اجتماعی، و امثال آن همگی می‌توانند زنگ خطر و تهدیدی برای آینده سرمایه اجتماعی باشند و به تبع آن عوامل دیگری مانند امنیت و قدرت ملی به چالش کشیده خواهد شد. این چالش‌ها زمینه‌ساز بروز آسیب‌هایی در داخل و خارج از مرزهای کشور است که امکان تبدیل شدن به تهدید ملی را در خود پنهان کرده است.

منابع

- احمدی، سید محمدمهدی؛ بیدخام، مریم و مرادخانی، احمد (۱۴۰۰). ترسیم آینده‌های بدیل سرمایه اجتماعی از منظر قواعد فقهی (مورد مطالعه: قواعد فقهی غرور، تعاون، احسان). *آینده‌پژوهی/ایران*، ۶ (۲)، ۱۱۱ - ۱۳۵.
- امانی کلاریجانی، امرالله (۱۳۹۲). بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی جوانان عضو شبکه‌های اجتماعی مجازی. *مطالعات راهبردی ورزش و جوانان*، ۱۲ (۲۲)، ۶۷ - ۹۴.
- جعفریان، وحید (۱۳۸۷). بررسی رابطه سرمایه اجتماعی و کارآفرینی سازمانی در گروه صنعتی سدید. *پایان‌نامه کارشناسی/ارشد*. دانشکده علوم اقتصاد و دارایی. دانشگاه مازندران.
- دانایی فرد، حسن؛ الوانی، سید مهدی و آذر، عادل (۱۳۹۶). *روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت: رویکردی جامع*. چاپ دوازدهم. تهران: صفار.
- عباس‌نژاد، محمدحسین و مقدم، علی (۱۳۹۳). سنجش سرمایه اجتماعی در سطح استان‌های کشور. *انتظام اجتماعی*، ۶ (۳)، ۱۱۳ - ۱۳۲.
- عبداللهی، محمد و موسوی، میرطاهر (۱۳۸۶). سرمایه اجتماعی در ایران؛ وضعیت موجود، دورنمای آینده و امکان‌شناسی گذار. *رفاه اجتماعی*، ۶ (۲۵)، ۱۹۵ - ۲۳۴.
- قاسمی، حاکم؛ نیکویه، محمد و شیرویه‌پور، شهریار (۱۴۰۰). راهبردهایی جهت بهبود سرمایه اجتماعی در ایران: رویکردی آینده‌پژوهانه با کاربست روش تحلیل لایه‌ای علت‌ها. *فصلنامه/تجمن علوم مدیریت ایران*، ۱۶ (۶۳)، ۱۳۵ - ۱۶۰.
- قاسمی، محمدهادی؛ شراهی، اسماعیل و مولایی، محمدمهدی (۱۳۹۹). سناریوهای آینده سرمایه اجتماعی ایرانیان در فضای مجازی. *پایان‌نامه کارشناسی/ارشد*. رشته مهندسی صنایع. گرایش آینده‌پژوهی. مؤسسه آموزش عالی طلوع مهر.
- کلمن، جیمز (۱۳۸۶). *بنیادهای نظریه اجتماعی*. مترجم: منوچهر صبوری. چاپ دوم. تهران: نی.
- کوثری، مسعود و مولایی، محمدمهدی (۱۳۹۹). مطالعه ساختار کیفیت محتوای فضای مجازی ایران در افق سال ۱۴۰۴ با رویکرد آینده‌پژوهی. *فصلنامه راهبرد فرهنگ*، ۱۳ (۵۲)، ۱۳۷ - ۱۶۲.
- مولایی، محمدمهدی و طالبیان، حامد (۱۳۹۵). آینده پژوهی مسائل ایران با روش تحلیل ساختاری. *فصلنامه مجلس و راهبرد*، ۲۳ (۸۶): ۵-۳۲.
- Abbasnejad, Mohammad M.Hossein and. & Moghadam, Ali. (2014). social capital Measurement at the Level of the Provinces of the Country, . *Social Management Quarterly*, 6 (3):), 113-132. (in Persian)
- Abdullahi, Mohammad M. and & Mousavi, Mirtahter. (1386). Social Capital in Iran; The Current Situation, the Future Perspective and the feasibility of Transition, . *Social Welfare Research Quarterly*, 6 (25):), 195-234. (in Persian)
- Ahmadi, Seyyed S. Mohammad M.MahdiM., Bidkham, Maryam and., & Muradkhani, Ahmed. (1400). Drawing Alternative Futures of Social Capital from the Point of View of Jurisprudence (Case Study: Jurisprudence of Pride, Cooperation, Ehsan), . *Iran Future Studies Quarterly*, 6 (2): 111- 135. (in Persian)
- Amani Kalarijani, Amrullah. (2012). Investigating the Dimensions of Social Capital of Young People who are Members of Virtual Social Networks, . *Scientific Research Quarterly of Sports and Youth Strategic Studies*, 12 (22): 67-94. (in Persian)
- Bourdieu, P. (1986). *The forms of capital in j. g. Richarlsein(ed) Handbook of theory and Research for the sociology of Education/newyork*, . Landon: Greenwood Press.
- Cai, Wanxiang., Polzin, Friedemann., & Stam, Erik. (2021). Crowdfunding and social capital: A systematic review using a dynamic perspective. *Technological Forecasting & Social Change Journal*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120412>.
- Coleman, J. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American journal of sociology*, (94), 95-120.
- Coleman, James. (1998). *Foundations of Social Theory*, . translated by Manouchehr Sabouri, . Second Edition. Tehran: Ney Publishing, .second edition. (in Persian)
- Danaeifard, HassanH., Elwani, Seyed S. Mehdi M., and & Azar, Adel. (2016). *Quantitative Research Methodology in Management: A Comprehensive Approach*, . 12th edition. Tehran, : Safar Publications, .12th edition. (in Persian)
- Fukuyama, F. (1999). *Social capital and civil society*. The Institute of Public Policy, George Mason University.
- Ghasemi, Hakem., Nikoye, Mohammad and., & Shiroyepour, Shahryar. (1400). Strategies to improve social capital in Iran: a future research approach using the method of layered analysis of causes, . *Quarterly of the Iranian Management Science Association*, 16 (63):), 135-160. (in Persian)

- Ghasemi, Mohammad hadi.H., Shrahi, Esmail and., & Mowlaei, Mohammad mehdi.M. (2019). *The future scenarios of social capital of Iranians in cyberspace*, . Master's thesis of Tolo Mehr Institute of Higher Education. (in Persian)
- Glenn, Jerome J. C, . and & Gordon, Theodore T. J. (2009). *Futures Research Methodology*, . Version 3.0. Electronic Edition.
- Godet, M. (1994). *From anticipation to action: a handbook of strategic prospective*, . UNESCO Publishing.
- Godet, M., Meunier, M., & Roubelat, F. (2003). *Structural analysis with MICMAC method and actors' strategy with MACTOR method*, . Futures Research Methodology, No, 2.
- Gordon, Theodore. (1994). *Trend Impact Analysis*, . AC/UNU Millennium project.
- Ievdokymov, V., Lehenchuk, S., Zakharov, D., Andrusiv, U., Usatenko, O., & Kovalenko, L. (2020). *Social capital measurement based on "The value explorer" method*. Management Science Letters , 10(6), 1161-1168.
- Jacobs, Jane. (1961). *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House Press.
- Jafarian, Vahid. (2007). Examining the Relationship Between Social Capital and Organizational Entrepreneurship in Sodik Industrial Group, . *Master's thesis*, . Faculty of Economics and Finance, . Mazandaran University. (in Persian)
- Kosari, Masoud M. and & Mowlaei, Mohammad M.Mahdi. (2019). Study of the Content Quality Structure of Iran's Virtual Space in the Horizon of 1404 with a Future Research Approach, . *Culture Strategy Quarterly*, 13 (52): 137-162. (in Persian)
- Lin, N. (1982). *Social structure and network analysis*. Beverly Hills, CA: Sage, 131-145.
- Lin, N. (1999). Building a network theory of social capital, . *Connections*, 22 (1).
- Mowlaei, Mohammad Mahdi and Talebian, Hamed (2015). The future research of Iran's problems with the Sattari analysis method. *Majlis and Strategy Quarterly*, 23 (86): 5-32. (in Persian)
- Pitas, Nicholas. & Ehmer, Colin. (2020). Social Capital in the response to Covid-19. *American Journal of health promotion*. Volume Vol. 34, Issue 8, pages 827-954, . <https://doi.org/10.1177/0890117120924>.
- Putnam, R. (1993). *Making Democracy Work. Civil traditions in modern Italy*. Princeton University Press.
- Putnam, R. (2002). *Democarcies in fux: the evolution of social capital in contemporary society*, . Oxford University Press.
- Roberts, Jennifer. & Gannon, Brenda. (2020). Social capital: exploring the theory and empirical divide. *Empirical Economics* (2020), 58: 899–919. <https://doi.org/10.1007/s00181-018-1556-y>.
- Silva, M. (2015). A systematic review of foresight in project Management literature, . *Procedia Computer Science*, 64, 792-799, . doi: 10.1016/j.procs.2015.08.630.
- Spottswood, Erin E. L., Yvette Wohn, Donghee. (2020). Online social capital: recent trends in research. *Current Opinion in Psychology*, (36),147-152, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.07.031>.
- Uzzi, B., Dunlap, S. (2005). How to Build your network. *Harward Business Review*, 83(12), 53-60.